

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”

Rektor G. Rixsiyeva

2021 yil “18” 08

**TARJIMASHUNOSLIKNING KOGNITIV ASOSLARI
FANINING O'QUV DASTURI**

Bilim sohasi: 200 000-San'at va gumanitar fanlar
Ta'lim sohasi: 230 000 - Tillar
Mutaxassislik: 70230201 - Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik
tarjimashunoslik (sharq tillari bo'yicha)

Toshkent – 2021

² Prof. [unclear]
[unclear]

Fan/modul kodi TKA104	O'quv yili 2021-2022	Semestr 1	ECTS - Kreditlar 4	
Fan/modul turi Majburiy	Ta'lim tili O'zbek/rus	Haftadagi dars soatlari 4		
Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)	
1. Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari	60	60	120	
2.	<p>I. Fanning mazmuni</p> <p>Fanni o'qitishdan maqsad – magistrant-talabalarga tarjimashunoslikning fanining dolzarb muammolari, tarjima nazariyasini inson ongi faoliyati, uning olamni yaratish jarayonida aks topishi bilan bog'liq hodisalar tahlili, aslyat va tarjima matni o'rtasida turli kesmlarda kechadigan munosabatlar, mazmunning lison madaniy hodisa ekanligi va uning tillararo munosabatlar doirasida qayta shakllanishi kabi qator masalalar zamonaviy kognitologiya nuqtai nazaridan yoritish, tarjima amaliyoti modellari, tarjimonning lisoniy tafakkur faoliyatini ta'minlovchi turli ko'rinishdagi omillar va ularni harakatga keltiruvchi mexanizmlar, tarjima shaxsi qobiliyatini shakllantiruvchi qatlamlar tadqiq-tavsifi kabi zaruriy tushunchalarni berishdan iborat.</p> <p>– Fanning vazifasi – magistrant-talabalarni tarjima nazariyasi haqidagi turlicha qarashlar va tarjimashunoslikning mustaqil fan sifatida vujudga kelishi va shakllanishi, uning tarixiy ildizlari; tarjima tarixi, nazariyasi va tanqidi kabi tarkibiy qismlari; jahon tamaddunida tarjimonning o'rni va roli; o'zaro aloqalar rivojida tarjima; o'zaro aloqa va adabiy ta'sir, tarjima maktablari; tarjima qonuniyatlari; tarjima amaliyotidagi turli tajribalar; davrlar va tarjima prinsiplari va boshqalar haqida atroficha ma'lumot olib, tarjima nazariyasining metodologik poydevori, tarjima faoliyati, lisoniy ong, tarjima jarayonining lingvo-kognitiv modellashtirish, ma'no va tarjima muammosi, voqelik idroki, uslub va vosita tanlovining kognitiv amallari, lisoniy faoliyat, tarjima kompetensiyasi va uni shakllantiruvchi omillar singari tarjimashunoslikning kognitiv asoslariga oid muhim masalalar bilan tanishtirishni ko'zda tutadi.</p> <p>II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)</p> <p>II.1. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:</p> <p>1-mavzu. "Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari" fanining predmeti, maqsadi va vazifalari</p> <p>"Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari" fanining predmeti, maqsadi va vazifalari. Tarjimashunoslikning asosiy nazariy masalalari. Bu masalalarni guruhlash va tasnif qilish. Tarjima va tarjimashunoslik haqida turlicha qarashlar. Tarjimaning nazariy masalalari bilan shug'ullangan tarjimashunoslar. Tarjima haqidagi fikrlar rivoji. Ilk tarjimalar va tarjimonlar. Lingvistik tarjimashunoslik terminologiyasi. Badiiy asarlar tarjima prinsiplari va usullari.</p>			

Kognitologiya atamasi talqini.

2-mavzu. Tarjima nazariyasining metodologik ruydevori

Tarjimashunoslik fanining tarkibiy qismlari: tarjima tarixi, tarjima nazariyasi, tarjima tanqidi. Ularning o'rganish sohalarini. Tarjimaning sohalar, janrlar, tillar va davrlar bo'yicha bo'linishi. Tarjimashunoslikning yangi yo'nalishlari. Tarjima haqidagi ilk fikrlar. Tarjimashunoslikning fan sifatida qarotirishi va o'qitilishi. Maqolalar, ma'ruzalar, risola va monografiyalar. Metodologik noturg'unlik. Qiyosiy va cho'g'ishitirma tushunoslik hamda tarjima nazariyasi. L.M.Alekseyeva, N.K.Garbovskiy, D.Seleskovich, S.Bassnett, M.M. Baxtin, Yu. Kristeva, V.N.Komissarov, J.Derrida, J.Xolms nazariy qarashlari.

3-mavzu. Tarjima faoliyati va bilim zahirasi

Tarjima jarayonining kognitiv xususiyatlari, tarjima faoliyatining kontseptual asoslari. Bilim qadriyati. Bilim axborot manbai sifatida. Tarjimon faoliyati. Lisoniy va nutqiy faoliyat. Lisoniy bilim. Lisoniy mazmun. Inson ongi. Lisoniy tafakkur. Matn tushunosligi. Grammatik hodisalarning psixologik kategoriyalari. Sxema (freym) nazariyasi. Bilim sxemalari. Freym, senariy, skript, sxema geshalt – namunaviy bilim tuzilmalari. A.A.Leonev, G.Ekbalid, A. Noybert, N.N. Boldirev, N.I.Jinkin, A.A.Zalevskeya nazariy qarashlari.

4-mavzu. Tarjima jarayoni tadqiqining kognitiv tamoyillari

Kognitiv yondashuv. Kognitiv va empirik tarjimashunoslik. Relevantlik nazariyasi. Inverentsiya – kontekst va relevantlik tamoyili. Kontekst - kognitiv muhit. Lisoniy shakl va ong munosabatining diskurs va badiiy asar matnida aks topishi muammosi. Diskursiv dunyo. Lisoniy va kontekstual struktura. Dinamik ekvivalentlik yoki o'zaro mulqot ekvivalentligi. Kognitiv ko'chim tamoyili. Tashqi va ichki kontekst. Kognitiv holalar. Kognitiv qo'llar. M.Ya.Tsviling, D Sheperber, D. Vilson Ernst Avgust Gut, G.Kuk, Sh.Safarov, M.Makarov, V.Viiss nazariy qarashlari

5-mavzu. Tarjima faoliyati va lisoniy ong

Kontseptual ma'no. Emotsional ma'no. Madaniy mohiyat. Nutqiy ifoda, semantik komponent kontseptuallashuvi. Tafakkur yo'nalishlari va mexanizmlari harakatlanishi. Lisoniy madaniyat – stereotiplar va kognitiv qo'llar majmua. Ma'naviy va mantiqiy assotsiatsiyalar. Aslyatning semantik tabiati. Milliy ong. Tillararo asimetriya hodisasi. Ma'noning madaniy, kontekstual va kognitiv qatlamlari. Lisoniy kodlashitirish. Lisoniy idrok namuna-modellari. Kognitiv tamoyillar. Aslyat va tarjima tili birliklari, aslyat va tarjima matni. Tarjima konteksti. Lingvistik qoidalar.

6-mavzu. Tarjima jarayonini lingvokognitiv modelashitirish

Model va modelashitirish. Tarjima modeli. D. Jil modeli - lisoniy va nolisoniy bilimlar, axborot va terminlar, matn mazmuni: haqiqiylik, to'g'riqlik va ishonchlilik, adekvatlilik, qabul qilish. S.Nord modeli – Aslyat matni tahlili, aslyat matni, aslyat tarjimas uchun muhim bo'lgan elementlar. Tarjima matni tahlili, tarjima matni, tarjima matni sintezi. Sinxron tarjima xarakatlari: eshitish va tahlil, mazmuni qayta yaratish-diskursiv birlikni yaratish, qisqaxotira bilan bog'liq xarakatlar. D.Kirali talqini: uzog' xotira. Madaniy, ijtimoiy, sxema. Matn

	<p>birgalikda bayro etamiz”. –Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 56 b.</p> <p>3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. –М.: Слово, 2000. –624 с.</p> <p>4. 4. Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях. Методическое пособие. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. - 77 с.</p> <p>5. Гафуров И. Tarjimashunoslik mutaxassisligiga kirish. (o'quv qo'llama) – T., 2008. – 117 b.</p> <p>Axborot manbalari</p> <p>1. http://www.ziyo-net.uz</p> <p>2. http://www.malib.uz</p> <p>3. http://www.bookfi.com</p>
7.	<p>O'quv dasturi "Tarjimashunoslik va xalqaro jumalistika" kafedrasida ishlab chiqilgan va 2021-yil "27" 08" daqi "1" - sonli bayonotasi bilan ma'qullangan.</p> <p>O'quv dasturi Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2021-yil "11" 08" daqi "1" - sonli bayoni bilan tasdiqlangan.</p>
8.	<p>Fan/modul uchun mas'ul:</p> <p>PhD. N.Xodjayeva – Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, "Tarjimashunoslik va xalqaro jumalistika" kafedrasini mudiri.</p>
9.	<p>Taqrizchilar:</p> <p>F.f.n. E.Z.Ochilov – O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, dotsent.</p> <p>PhD. X.X.Namidov – Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, "Tarjimashunoslik va xalqaro jumalistika" kafedrasini dotsenti.</p>

<ul style="list-style-type: none"> • Fanni o'zlashtirish natijasida magistrant; • Tarjima asarlarini baholay olish; • Tarjimashunoslikning asosiy tadqiq va tahlil usullarini tarjimalarga qo'llay bilish; • Turli xarakter va uslubdagi asarlarni tarjima qilish va ularga baho bera olish; • Tarjimashunoslikning asosiy nazariy masalalari xususida fikr yuritib bilish; • Tarjima ishini to'g'ri tashkil qila olish; • Tarjima metodlarini tarjima, tadqiqot va o'quv jarayonida tatbiq eta olish; • Olingan nazariy bilimlarni asarlar tarjimasi va tahlilida qo'llay olish; • Tarjimada til vositalarini ongli ravishda tanlash; • Leksik, semantik, frazeologik uslubiy matnlarni o'ziga xosliklarini ona tili va chet tillarida inobatga olish malakasini egallashga imkon yaratishni bilishi va ulardan foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. 	<p>VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ma'ruzalar; • interfaol keys-stadilar; • seminarlar (mantiqiy fiklash, tezkor savol-javoblar); • guruhlarda ishlash; • taqdimotlarni qilish; • individual loyihalar; • jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.
<p>5.</p> <p>Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha yozma ishni topshirish.</p>	<p>VII. Kreditlarni olish uchun talablar:</p>
<p>6.</p> <p>Asosiy adabiyotlar</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ochilov E. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari. (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2014. 2. Usmanova Sh., Rixsiyeva G. Madaniyatlararo muloqot (o'quv qo'llanma). – Toshkent, 2017. 3. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari (darslik). – Toshkent: ToshDSHI, 2017. <p>Qo'shimcha adabiyotlar</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mirziyoyev Sh. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 56 b. 2. Mirziyoyev Sh. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini 	

<p>freyimi. Tarjima sxemasi. Leksik-semantik bilim. Morfo-sintaktik freymilar. Asiyat va tarjima lisoniy belgilari. Denotativ (situativ) model. Ekvivalentlik pog'onalar modeli. Tarjimaning axborot modeli. Tarjimaning semiotik modeli. Qonuniy muqobillar modeli. Transformatsiya modeli.</p> <p>Xalqlar va tillar. Jahon tillari. Tarjimaning lisoniy va g'ayrilisoniy muammolari. Grammatika va tarjima. Erkalash va kichraytirish qo'shimchalari tarjimasi. Soxta ekvivalent va tarjima. Tarjimada jins kategoriyasi.</p> <p>7-mavzu. Ma'no va tarjima muammosi</p> <p>Semantik nazariya. Ma'no va mazmun. Tiliga propozitsion (semantik), pragmatik yoki vazifaviy nuqtai nazardan yondashish. Ongning o'zaro munosabati. Tafakkur tili. Kontsept, prototip, konnotativ ma'no. Propozitsiya (referent) ma'noni prototip, emotsional turlaridan farqlash. Kontseptual va fonetik farqlar. Semantik maydon va lug'aviy to'plam. Muloqotning ekspressivlik jihati va imperative vazifani bajarish. Ob'yektiv ma'no. Kognitiv semantika. Kognitiv markaz. Til egasining kognitiv faoliyati cheksizligi. Assotsiativ fikrlash. Sistem-sinergetik qonuniyatlar. Semantik filtr. Sub'yektiv idrok. Dinamik muqobillik. Formal muqobillik. Dinamik ekvivalentlik. Funktsional ekvivalentlik. Moslashuv tamoyillari. Funktsional tarjimashunoslik. Skopos nazariyasi.</p>	<p>8-mavzu. Voqelik idroki va tarjima faoliyati</p> <p>Kognitsiya va bilim. Epistemologik kategoriya. Diskriptivist tarjimashunoslik. Qiyosiy-analitik tahlil metodi. Chog'ishtirish xarakati. Vostiachi g'oya va vositachi tushuncha. Transformatsiya va variantlashuvlar. Kognitiv motiv va tamoyillar. Nisbiylik nazariyasi. Olam lisoniy manzarasining poydevori kategoriyalashtrish amallari. Tarjimon kognitiv va nutqiy tafakkur harakatlari. Neologizmlar tarjimasi. Tillararo terminologik nomuqobilliklar. Pragmatistik usul. Geshtalt nazariyasi.</p>
<p>9-mavzu Tarjimada uslub va vosita tanlovining kognitiv amallari</p> <p>Tarjima etikasi. Tarjimon idiositili. Lingvokognitiv stil. Tarixiy stilizatsiya. Zamonaviylashtirish yoki tarixiylashtirish muammosi. Ratsional to'xtam. Tarjima faoliyatida kreativlik. Kreativ sotqinlik. Kreativ chekinish. Tarjima jarayonining evristik harakatlari. Muqobillik me'yorlari. Deduktiv strategiya va abduktivsiya. Muallif uslubiy unsurlari. Muallif va mutarjim uslubining bir-biriga mos kelish va mos kelmaslik muammosi doirasida tarjimaning ikki prinsipial masalasi: 1. O'zgni taqdim qilish. 2. O'zni taqdim qilish. Yoki 1. Tarjima asari – tarjima asari. 2. Tarjima asari – original asar. Uslub muammosining ikki tomoni: 1. Yozuvchi uslubining tarjimon uslubiga ta'siri. 2. Tarjimon uslubining yozuvchi uslubiga ta'siri. Uslubiy moslashtirish. Individual uslub va tarjima. Personajlar nutqi tarjimasi. Uslub qatlamlari: Tantanavor uslub. O'rta uslub. Jaydari uslub. Qo'pol uslub. Mumtoz adabiyot asarlari va qadimgi madaniy yodgorliklarni tarjima qilishning uch prinsipi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Funktsional-tarixiy prinsip. 2. Tarixiy uslubiy moslashtirish prinsipi. 3. Modernizatsiya prinsipi. 	

<p>10-mavzu. Tarjimonning lisoniy shaxs sifatida bajaradigan faoliyati</p> <p>Belning tabiiat semiozis jarayoni sifatida. Reperentament, designat, interpretant, interpretor. Kommunikativ yetuklik. Lisoniy shaxs. Personomatin. Lisoniy – semantic sath (leksikon). Lisoniy – kognitiv sath (tezaratn). Morivlashuv talabi sathi (pragmatikon). Axborotni juft (ikki marotaba) kodlashirish mexanizmlari. Lisoniy-semantic va lingvokognitiv sathlar o'zaro aloqasi. Bilingvizm. Bilingvizm hodissasining ikki ko'rimishi: bir millat vakilining boshqa tilda ijod qilishi, bir millat vakilining ikki va undan ortiq tillarda baravar ijod qilishi. Zullisonaynik. Bilingvizm hodissasining xarakteriga ko'ra tiplari: genetik jihatdan umumiy bo'lgan tillarga mansub milliy adabiyotlarning o'zaro aloqasi natijasida yuzaga kelgan zullisonaynik hodissasi, genetik jihatdan mutlaqo yaqinligi bo'lmagan tillarda ijod qilish, geografik omil. Tarjima jarayoni va mahsuli. Tarjima-dasturi. Tarjima faoliyati: reseptiv (idrok etish) va reproduktiv (qayta yaratish) harakatlari. Tarjimon faoliyati semantic jihati: interpretative semantic va reprezentativ semantic. Nutqiy-lisoniy faoliyat: ma'nolashirish, fokallashirish, asliyat interpretatsiyasi va qayta ma'nolashirish, ma'noni faollashirish, modallashirish va verballashirish amallari.</p> <p>11-mavzu. Tarjima kompetensiyasi va uni shakllantiruvchi omillar.</p> <p>Tarjima kompetensiyasi. Tarjima tilini ideomatik darajada bilish. Aslyat va tarjimaning kommunikativ qiymatini mosligini saqlash. Dinamik ekvivalent. Madaniy tarjima qilimaslik. Tarjimon professionalizmi. Tarjima kompetensiyasi tarkibiy qismlari: bilim-mahorat-ko'nikma. Situativlik xususiyati. Lisoniy kompetensiya. Matn kompetensiyasi. Mavzu (soha) kompetensiyasi. Madaniy kompetensiya. O'g'irish kompetensiyasi. Nollisoniy bilim kompetensiyasi. Psixofiziologik kompetensiya. Kasbiy kompetensiya. Strategiya kompetensiyasi. Kommunikativ-funksional kompetensiya. Zanon kategoriyasi: arxaiklashuv, tarixiylashuv, zamonaviylashuv va neytrallashuv. Davrlar va tarjima prinsiplari. Matn va talqin munosabati. Tarjimonning matnning tushunishi va talqin qilishi. Xato talqin va noto'g'ri tarjima. Matnning zohiriy va botiniy ma'nosi. Ma'no qadamlari va tarjima. So'zning ma'no tovlanishlari. Asliga teskari tarjimalar. Til vositalarini tanlash jarayoni. Tarjimonning so'z bilan ishlash mahorati. Muayyan olingan matni bir necha xil tarjima qilish imkoniyatlari. Matn xarakteri va tarjima uslubli. Etnomadaniy kontekst. A. Chestermen nazariy taqsimoti. B. Uels tasnifi. Tarjima qobilyati va madaniy oqsoqlik.</p> <p>III. Amaliy mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar</p> <p>Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kognitologiya ta'rif va tasnifi 2. Metodologik tasniflar 3. G'arb va Sharq nazariyotchilari tasnifi 4. Lisoniy va nutqiy faoliyat turlari. 5. Kognitiv tamoyillar tasnifi
--

<ol style="list-style-type: none"> 6. Kognitiv holatlar xususiyatlari. 7. Lisoniy bilim tasnifi 8. Ma'no qadamlari 9. D. Jil modeli 10. S.Nord modeli 11. Ma'no va mazmun tafovvutlari 12. Vogelkni idrok etish omillari 13. Kognistiya va bilim. 14. Tarjimon idiositili. 15. Zamonaviylashirish yoki tarixiydashirish muammosi. 16. Rasional to'xtam. Tarjima faoliyatida kreativlik. 17. Kommunikativ yetuklik. 18. Nutqiy-lisoniy faoliyat amallari 19. Tarjima kompetensiyasi turlari. 20. Milliy xos so'zlar tarjimasini xususiyatlari <p>IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Aleksejeva L.M. nazariy qarashlari 2. Garbovskiy N.K. nazariy qarashlari 3. Seleskovich D. nazariy qarashlari 4. Bassnet S. nazariy qarashlari 5. Baxtin M.M. nazariy qarashlari 6. Kristeva Yu. nazariy qarashlari 7. Komissarov V.N. nazariy qarashlari 8. Derrida J. nazariy qarashlari 9. Xolms J. nazariy qarashlari. 10. Leontev A.A. nazariy qarashlari 11. Ekbalid G. nazariy qarashlari 12. Noybert A. nazariy qarashlari 13. Boldirev N.N. nazariy qarashlari 14. Jinkin N.I. nazariy qarashlari 15. Zalevskeya A.A. nazariy qarashlari. 16. Tsvilling M.Ya. nazariy qarashlari 17. Sheperber D va Vilson D. nazariy qarashlari 18. Ernst Avgust Gutt nazariy qarashlari 19. Kuk G. nazariy qarashlari 20. Safarov Sh. nazariy qarashlari 21. Makarov M. nazariy qarashlari 22. Mahmudov N. nazariy qarashlari 23. Vilss V. nazariy qarashlari 24. Nayda Yu. nazariy qarashlari 25. Yakobson R. nazariy qarashlari <p>3. V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)</p> <p>Fanni o'zlashirish natijasida talaba:</p>
